

Nakşidil Sultan
Türbesi
ve Sebili –
Fatih /
İstanbul

pa Sarayı'na nakledildi. Bu nakil için Ahretlik Hanım lakabıyla bilinen padişahın kız kardeşi Ayşe Dürrüşehvar görevlendirildi. II. Mahmud annesini Ortakapı dışında Hasfırın / Ekmeklik önünde elini öperek karşıladı ve Araba Kapısı'ndan Harem-i Hümayun'a kadar eşlik ederek içeri girdi (BA, A. TŞF, nr. 357, s. 108-109, 115). Bu sırada yapılan tören, hem son Vâlide Alay olması hem de II. Mahmud'un büyük karışıklıklarla birlikte tahta çıkışı dolayısıyla önemli görülmektedir.

II. Mahmud'un saltanat döneminin ilk dokuz yılında hayatta olan Nakşidil Vâlide Sultan'la ilgili kayıtlar, yine kendisine verilen yiyecek içecek maddelerinin miktarları ile birtakım teşrifattaki yerini belirten bilgilerden ibarettir. Geçmişteki bazı vâlide sultanlar gibi Nakşidil'in devrin siyasi gelişmelerinde taraf olduğuna veya bazı kararların oluşmasında etkisinin bulunduğu dair bir kayıt yoktur. Hânedanın bu üyelerinin giderek iç dayanışmaya önem veren ve bu tür tartışmalardan uzak duran bir tavır izlediği anlaşılmaktadır. Daha çok Beşiktaş Sahilsarayında ikamet eden Nakşidil bayılma ile birlikte kendini gösteren verem hastalığına yakalandı ve tedavi için bir süre Çamlıca'daki Gümrükçü Osman Paşa Köşkü'ne götürüldü. Padişahın endişe ve özenle takip ettiği tedavisi hekimbaşı ve birkaç tabibin gözetiminde sürerken 24 Şevval 1232'de (6 Eylül 1817) Beşiktaş Sahilsarayında vefat etti (BA, A. TŞF, nr. 453, s. 93). Cenaze namazını Şeyhülislâm Seyyid Mehmed Zeynelâbidin Efendi kıldırdı. Kiraz Hamdi Paşa'nın beyan ettiği doğum yılı doğru kabul edilirse Nakşidil'in vefatında elli altı yaşında bulunduğu anlaşılır. Vâlide Sultan'ın bütün haslarının belirtildiği deftere göre, toplam 161.696,5 kuruş tutan ve yüksek bir rakamı gösteren gelirleri ceyb-i hümayun hazinesine tah-

sisen Darbhâne-i Âmire tarafından zaptedilmiştir (BA, Cevdet-Saray, nr. 7361/1-2).

Nakşidil Vâlide Sultan'ın birtakım hayratı vardır. Çeşitli tarihlerde bunlarla ilgili vakfiyeler tanzim ettirmiştir. Fâtih Camii'nin kible yönünde ve Tabhâne Medresesi'nin karşısında bulunan Nakşidil Vâlide Sultan Külliyesi sıbyan mektebi, sebil, çeşme, türbe ve birkaç odadan meydana gelmektedir (İnşa masraf defteri: T SMA, D. nr. 9506/2, vr. 1^b-5^b). Bu külliye'nin büyük kısmında bugün Diyanet İşleri Başkanlığı Çırçır Kız Kur'an Kursu faaliyet göstermektedir. Nakşidil Sultan Türbesi'nde, II. Mahmud'un isimleri Abdülhamid olan iki şehzadesiyle Cevri Kalfa gibi onun nesli ve yakın çevresindeki hânedan üye ve mensuplarına ait toplam on beş sanduka mevcuttur.

I. Abdülhamid'in vefatı yılında yaptırdığı çeşmesi Sultanahmet semtinde bugün otel olan eski hapisane binasının deniz cephesindedir. Ayrıca Ayvansaray Karabaş mahallesinde Ebû Zer el-Gıfârî Türbesi'nin bitişiğindeki, Şehid Ali Paşa'nın inşa ettirdiği Çınarlıçeşme Tekkesi Mescidi'ni -daha sonra Nakşidil Vâlide Tekkesi Mescidi olarak anılır- bir sıbyan mektebi ilâvesiyle yeniden yaptırmıştır (1812). Harap olan mescid 1980'lerde tekrar ihya edilmiştir. Onun 23 Zilkade 1229 (6 Kasım 1814) tarihli masraf defterine göre Üsküdar Sarıkadı / Dudullu'da Nurbânû Vâlide Sultan'ın çeşmesi tekrar inşa edilmiş, bu arada su yolları yenilenmiş ve aynı köydeki caminin tamiri gerçekleştirilmiştir (T SMA, D. nr. 5734). Sarıgazi Köyü Camii'nin kible tarafındaki söz konusu çeşme tamir kitabesiyle birlikte bugün mevcuttur ve Nakşidil Vâlide Sultan Çeşmesi olarak bilinmektedir. Ayrıca II. Mahmud Küçükçamlıca'daki Cihanbaşı Kasrı yerine vâlidesi adına yeni bir kasır inşa ettirmiştir (1812).

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, D. nr. 70, vr. 48^b; nr. 5734; nr. 6364; nr. 9506/1; nr. 9506/2, vr. 1^b-5^b; E. nr. 7028/72, 250; 7029/242; 8682/1-2; BA, A. TŞF, nr. 350, vr. 60^b, 73^b; nr. 357, s. 108-109, 115; nr. 453, s. 80, 93-94; BA, KK, nr. 5253, vr. 51^a; nr. 7252, vr. 1^a; nr. 7259, s. 10, 18, 21, 26; BA, D. BŞM, nr. 41659, s. 2-3, 13, 17, 20, 40; BA, *Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri*, Nakşidil Vâlide Sultan Evkafı, nr. 8659, 8718, 8720, 8890; BA, Cevdet-Saray, nr. 7361/1-2; BA, Ali Emîri, I. Abdülhamid, nr. 11, 194, 24638, 25434; Sirkâtibleri İsmail Zihni – Ebübekir Sıdkı – Bolevi İbrâhîm, *Rûznâme-i Sultan Abdülhamîd Han*, T SMA, E. nr. 12360/17, vr. 1^a, 8^a, 10^{a-b}, 17^b, 20^a, 21^a; Sirkâtibi Ârif Muhtî v.dğr., *Rûznâme-i Sultan Selim Hân-ı Sâlis-Sultan Mustafa Hân-ı Râbi'-Sultan Mahmud Hân-ı Sâni*, BA, Millî Emlak'dan Devr Alınan Defterler, nr. 11, s. 57; *Rûzmerre*, TTK Ktp., Yazma, nr. 1001, s. 21, 26, 31, 41; *Taylesanzâde Hâfız Abdullâh Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 62, 81-82, 178, 204; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 216-217, 279-280, 371-372; Şânizâde, *Târih*, II, 344-345; Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, I, 190-191, 211-212; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 132-133; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, III, 65-66; Kiraz Hamdi Paşa, *Âl-i Osmân veyâhud Hânedân-ı Osmâni Hazerâti*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 2173, s. 67; M. Çağatay Uluçay, *Padişahlann Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 107-108; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İnamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 105, 107, 151; Ahmed Refik, "Mahmûd-ı Sâni'nin Vâlidesi", *TOEM*, XV/87 (1341), s. 218-224; Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *MÛTAD*, sy. 9 (2001), s. 97-109; J. Deny – [Bekir Kütükoğlu], "Vâlide Sultan", *İA*, XIII, 185-187. FIKRET SARICAOĞLU

NAKŞİDİL SULTAN KÜLLİYESİ

İstanbul'da
Fâtih Camii'nin kible tarafında
XIX. yüzyılın ilk yarısına ait
yapılar topluluğu.

Fâtih Külliyesi'ne ait tabhânenin karşısında ortak bir avlu etrafına dizilmiş türbe, sebil, çeşme, imaret ve mektepten ibaret yapıların bânisi Nakşidil Hanım, I. Abdülhamid'in eşi ve II. Mahmud'un annesidir. Oğlunun 1808'de tahta geçmesiyle vâlide sultan olmuş ve 1817 yılında vefat etmiştir.

Türbe. Bu küçük külliye'nin en gösterişli binası olup inşa kitabesi yoktur. Vâlide sultanın ölüm tarihinde başlanıp bir yıl içinde tamamlanmış olması muhtemeldir. 1233'te (1818) inşa edilen sebil de bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Barok üslûbundaki türbelerin İstanbul'daki en gösterişli örneklerinden biri olan türbe, Fâtih Camii'nin güneyindeki avlu kapısının doğusunda iki basamaklı bir kaide ile düzlenmiş ze-

min üzerine oturtulmuş silindirik gövdeli bir yapıdır. Giriş cephesi kuzeydoğu yönünde olup sekiz adet mermer sütuna dayanan, aynalı tonoz örtülü geniş bir revak halindedir. Caddeye bakan muhteşem cephe ise dalgalı hatları olan kornişler arasına yerleştirilmiş iki sıra pencere ve satıhtan taşarak ön plana çıkan mimari elemanlara sahiptir. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen biçimli yuvarlak basık kemerlidir. Aralarındaki ince gövdeli sütunçelerin başlıkları dalgalı bir hat şeklinde uzanan kornişe bağlanmaktadır. Bu başlıkların tablaları üzerine iri kenger yaprağı şeklindeki süs konsolları yerleştirilmiştir. Üst sırada bulunan oval biçimli ve alınlıkları gırlant şeklindeki pencereler, kademeli kırık bir korniş halindeki saçak seviyesine kadar uzanan birer pilastr ile ayrılmıştır. Kubbe eteğine doğru çapı gittikçe azalan geniş bir kuşak halinde olan kasnak birer pâyende şeklinde iri gömme sütunlarla desteklenmiştir. Yapının dilimli basık kubbe ve kasnağının üzeri kurşun kaplıdır. Türbenin içi bol sayıdaki pencerelerden aldığı ışıkla oldukça aydınlıktır. Üst pencereler hizasından başlayarak kubbenin içini tamamen kaplayan kalem işi süslemeler siyah, gri ve sarı renkli gırlantlar ile birbirine bağlanan kupa desenleri ihtiva eder. Aynı bezemeler giriş revakının tavanında da görülür. Arka kapısı ve türbe kapısının üzerinde iç ve dış yüzlerde celi sülüs hatla muhtelif âyet kitâbeleri mevcuttur. Kubbe kasnağının iç yüzün-

Nakşidil
Sultan
Sıbyan
Mektebi
ve haziresi

de ise girift bir sülüs hatla yazılmış âyet kuşağı yer almaktadır. Yazıların hepsi Mustafa Râkım Efendi'ye aittir. Türbede Nakşidil Vâlide Sultan'dan başka birinin sahibi belli olmayan on dört sanduka bulunmaktadır. Bunlar II. Mahmud'u şehzade iken ölümden kurtaran, daha sonra padişahın hazinedarbaşılığını yapmış olan Cevri Kalfa, II. Mahmud'un kadınları Zernigâr, Zeynifelek hanımlar, her ikisinin de adları Abdülhamid olan şehzadeleri Nizâmeddin ve Hamid efendiler, kızları Mihrimah, Münîre, Hayriye ve Fatma sultanlar, Ebrû Fetah ve Misli Nayup Kadın'a aittir.

Sebil. Avlu kapısının batısında yer alan, Yesârîzâde Mustafa İzzet hattıyla 1233 (1818) tarihli kitâbesine göre II. Mahmud tarafından annesinin anısına yaptırılmıştır. Üç basamakla çıkılan taş kaide üzerine oturan sebil mermer kaplamalı cephesiyle dikkat çekmektedir. Yarım daire biçiminde dışarıya taşan sebilin dikdörtgen şeklinde ve yuvarlak basık kemerli dört büyük penceresi bulunmaktadır. Şebekeleri dökme demirden yapılmış pencereler birbirinden ince gövdeli zarif sütunçelerle ayrılmaktadır. Bunların kenger yaprakları ile süslü başlıkları türbede olduğu gibi konsollara uzanmaktadır. Konsolların tabla hizasından başlayarak gövdeyi dolanan dar bir korniş çatı hizasına yakın ikinci bir kornişle birlikte kitâbeye sınır teşkil eder. Üzeri kurşun kaplı yayvan bir kubbe ile örtülen sebilin ahşap saçığı oldukça geniş tutulmuştur. Yapıda çok az miktarda kullanılmış barok öğelerden biri olan saçak altındaki iri kenger yaprakları kitâbe panolarının arasına yerleştirilmiştir. Dört panodan meydana gelen kitâbe nefis bir ta'lik hatla yazılmış üçer beyitlik bir manzumedir. Sebil türbeye oranla daha yalın, küçük detaylar dışında daha çok empire üslûbunun hâkim görüldüğü bir yapıdır. Avlunun ba-

tı kenarındaki tonoz örtülü odacıklar külliye'nin imaret bölümüne aittir. Bu bölümün fazla bir mimari özelliği bulunmamaktadır. Burası halen Fatih Müftülüğü Çırçır Kız Kur'an Kursu'nun derslikleri, sebil ise hoca odası olarak kullanılmaktadır.

Hazire ve Sıbyan Mektebi. Türbenin revakı önünde, bir kuyu ve türbe ile sıbyan mektebi arasındaki alanda demir parmaklıkla sınırlanmış küçük bir hazire bulunur. Avlunun kuzeydoğu köşesinde ise fevkanî sıbyan mektebi yer almaktadır. Özgönül Aksoy, yapının inşa tarihini İstanbul Belediyesi Eski Eserler Arşivi'ndeki bir kayda göre 1133 (1721) olarak vermektedirse de (bk. bibl.), bu doğru değildir.

Çeşme. Külliye'nin çevre duvarının dış kısmında cephesi Mihçılar caddesine bakan kesme taştan çevre duvarının üzerindeki mermer cepheli zarif çeşme İmaret Çeşmesi adıyla anılmaktadır. Ayna kemeri içine yerleştirilmiş, inşa tarihi bulunmayan kitâbesinde su ile ilgili âyet (el-Enbiyâ 21/30) nefis bir celi sülüs hatla müsennâ olarak yazılmıştır. Bunun üzerinde bulunan üçgen şeklinde köşebentlerin arasındaki oval şekilli, dışbükey bir madalyon içinde ise besmele yer alır. Bu kitâbe de hattat Mustafa Râkım'ın elinden çıkmıştır. Fransız empire üslûbunun sade bir örneğini oluşturan çeşme külliye'nin türbe, sebil ve avlu kapıları ile aynı dönemde, yani Nakşidil Sultan'ın ölümünden hemen sonra onun sağlığında yaptırıldığı imaret ve sıbyan mektebinin yakınına inşa edilmiştir. Basık kemerli bir niş halindeki aynayı ince uzun sütunçeler sınırlamakta, bunun içindeki ayna taşını iri ve satıhtan taşkın iri kenger yaprakları taçlandırmaktadır. Teknesinin iki yanında testi koymaya mahsus setler bulunan çeşme halen harap durumda olup suyu akmamaktadır.

Nakşidil Sultan Cesmesi'nin ayna taşı – Fatih / İstanbul

NAKŞİDİL SULTAN KÜLLİYESİ

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, D. nr. 9506/2, vr. 1^b-5^b; İzzet Kumbarcılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 48-50, şekil 58; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 240-241; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 37-38, 67, 110, 123, şekil 82-83, 167-168; Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 1968, s. 93; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 416; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 511; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 58; Fâtiḥ Câmileri ve Diğer Târiḥî Eserler (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 341, 358; Hakkı Önkâl, *Osmanlı Hanedanı Üzerindeki Stil Araştırması*, İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Dergisi, sy. 7, İstanbul 1981, s. 49, rs. 18-D, 30; a.mlf., "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması", *VD*, XVI (1982), s. 88-89, rs. 33-34^a; a.mlf., "Stil Yönünden, Klasik Sonrası, Türk Mimarlığında Sebillerin", *Taç*, I/3, İstanbul 1986, s. 22-23, rs. 18; İsmet Parmaksızoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *TA*, XXV, 88; Semavi Eyice, "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1214/98; Hale Tokay, "Nakşidil Sultan Külliyesi", *DBİst.A*, VI, 40-41.

ENİS KARAKAYA

NÂKÛR

(الناقور)

Kıyametin kopması
veya haşrin başlaması için
görevli melek tarafından üflenecek boru
(bk. SÛR).

NAKZÛ'İ-MANTIK

(نقض المنطق)

İbn Teymiyye'nin
(ö. 728/1328)
Aristo mantığına
ve genel olarak Meşşâî felsefesine
yöneltiltiği eleştirileri içeren eseri
(bk. er-RED ale'l-MANTIkiYYÎN).

NA'L-i ŞERİF

(نعل شريف)

Hz. Peygamber'e
nisbet edilen ayakkabı.

Türkçe'ye tekil hali **nal** ve ikil biçimi **nalın** (nâlin / nâleyn) şeklinde geçen **na'l** ismi Arapça'da sandalet tarzı ayakkabılar için kullanılır. İmam Mâlik'in, na'li Araplar'a mahsus bir giyecek olarak kabul et-

tiğine dair bir söz nakledilirse de (İbn Ebû Zeyd, s. 228) bu doğru değildir. Hz. Ömer, Azerbaycan'daki orduya gönderdiği mektupta gördükleri birtakım kıyafetleri almamalarını, ataları Hz. İsmâ'il'in kıyafetini giymeyi sürdürmelerini ister; bunlar arasında na'l de vardır (İbn Balabân, XII, 268). Hz. Mûsâ'nın na'l giydiği Kur'an'da (Tâhâ 20/12) ve Tevrat'ta (Çıkış, 3/5) zikredilmektedir. Mukâtil b. Hayyân'ın ifadesine göre Hz. İsmâ'nın Resûl-i Ekrem'in vasfına dair aldığı bir vahiyde onun da na'l giyeceği belirtilmiştir (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, I, 378). İbnü'l-Esîr na'li yaşadığı dönemde "tâsûme" adı verilen ayakkabıyla izah eder (*en-Nihâye*, V, 83). Hz. Peygamber'in, üzerindeki tüyler kazınıp karaz bitkisiyle tabaklanmış (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 308, 309) deri sandaletler giydiği ve bunları abdest alırken de kullandığı bilinmektedir (Buhârî, "Vudû", 30; Müslim, "Hac", 25). Rivayete göre bu sandaletlerin önde parmaklar arasında geçen, "kibâl" veya "zimâm" denilen bir tür tasmaları vardı (Buhârî, "Libâs", 37) ve bunlar çift çift idi (İbn Ebû Şeybe, V, 177). Resûl-i Ekrem'in na'leri "muakkabe" (ökçeli), "muḥassara" (tabanın orta kısmı içe doğru alınıp inceltilmiş), "mülessene" (tabanın ön kısmı dil biçiminde) tarzında (İbn Sa'd, I, 481) ve sarı renkte (Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, vr. 13^a) olduğu rivayet edilir. Onun zaman zaman ayakkabılarını bizzat onardığı (*Müsned*, VI, 106, 121, 167, 260), bazan da bu işi Hz. Ali'nin yaptığı ve bunun için kendisine "hâsifu'na'l" denildiği bilinmektedir (*Müsned*, III, 33, 82; Tirmizî, "Menâkıb", 20). Abdullah b. Mes'ûd'a da Hz. Peygamber'e ayakkabılarının muhafazasında ve giyinmesinde yardımcı olduğu için "sâhibü'n-na'leyn" lakabı takılmıştı (Abdülhay el-Kettânî, I, 115-117). Makkarî'nin verdiği ölçüye göre na'lin uzunluğu bir karış iki parmak (Fethu'l-müte'âl vr. 38^b). Fethu'l-müte'âl'de taban şekliyle ilgili bazı hayalî çizimler yer almaktadır (bk. vr. 38^a, 39^b, 41^{a-b}, 42^{a-b}).

Resûl-i Ekrem'in ayakkabıları vefatından sonra muhafaza edilmiştir. Bunlardan bir çift kendisine on yıl hizmette bulunan Enes b. Mâlik'te kalmıştı (Buhârî, "Farzû'l-humus", 5; "Libâs", 37). İbn Asâkîr'in rivayetine göre bir çifti de Şeddâd b. Evs'te idi, daha sonra oğlu Muhammed'e intikal etti, o da bir tekini kız kardeşi Hazrec'e verdi. Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh Kudüs'e geldiğinde Hazrec'de bulunan teki aldısı ve karşılığında büyük ihسانda bulunmuştu. Na'lin diğer tekini Muhammed'den almaya çalışmışsa da o, bizzat Hz. Peygamber'in

Bir na'l-i serif ve mahfazası (TSM, Envanter nr. 21/91 ve 21/190)

ailesine hediye ettiği na'lin hiç değilse elindeki bir tekinin kendisinde bırakılmasını istemiş ve na'li vermemiştir (*Târiḥu Dumaşk*, XXII, 409-410). Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'de bulunan bir na'li sonradan onun kız kardeşi Ümmü Külsûm'e geçmiş, Ümmü Külsûm'un kocası Talha b. Ubeydullah'ın Cemal Vak'ası'nda ölümünün ardından Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû Rebîa el-Mahzûmî ile evlenmesinden sonra da onun torunlarına intikal etmiştir (Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, vr. 33^b). Bu na'lin ve Ubeydullah b. Abbas'ın kızı Fâtıma'nın elindeki diğer bir na'lin sonraları model alınarak benzerlerinin yapıldığı anlaşılmaktadır (İbn Sa'd, I, 479; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, II, 281; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, vr. 33^b). Hz. Peygamber'in na'lerinden bir parçanın (kılâde) sahâbeden Süleyman b. Ebû Hadîd es-Sülemî'de olduğu ve ondan torunlarına kaldığı, vârisiz ölen son torunundan el-Melikü'l-Eşref Mûsâ tarafından alınıp Şam'daki Eşrefiyye Medresesi'ne konulduğu bilinmektedir (İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 173). Ayrıca Şam'da Eşrefiyye Dârülhadisi'nde Resûl-i Ekrem'in tam bir na'linin bulunduğu ve sonraları kaybolduğu söylenir (Abdülhay el-Kettânî, I, 245).

Hz. Peygamber mest türü ayakkabılar da (huff) giymiştir. Rivayete göre bunların Habeş Necâsîsi Ashame tarafından gönderilen bir çifti siyah deriden ve üzerinde